

EL JACIMENT DEL BRONZE INICIAL DE CAN BALLARÀ (TERRASSA, VALLÈS OCCIDENTAL)

Xavier Carlús Martín i Jaume Díaz Ortells

Introducció

El jaciment de Can Ballarà se situa a la parcel·la núm. 18 del polígon Santa Margarida II, al carrer d'Albert Einstein s/n (figura 1). L'única estructura localitzada fins al moment es trobava a la secció est de l'esmentada parcel·la, a la vessant SW d'una petita elevació de pendents suaus, de 272 m d'altitud. Va aparèixer en realitzar-se els rebaixos del terreny necessaris per a la construcció d'una nau industrial, seu de l'empresa JETIC SL. Malauradament, l'estructura no va ser vista en el moment de la realització d'aquests rebaixos, per la qual cosa va ser parcialment seccionada per la màquina excavadora i es va perdre unes dues terceres parts d'aquesta. La identificació de l'estructura no es va produir fins el novembre de 1994, després d'una setmana d'abundants pluges que van fer esclavissar part del sediment de la secció que l'ocultava, deixant-la al descobert. Es manifestava per la presència d'un canvi de coloració en el sediment que marcava l'existència d'una estructura excavada en el subsòl, de forma el·lipsoïdal, a l'interior de la qual es podia apreciar la presència de diverses pedres i diferents ossos, entre els que es podien distingir alguns cranis humans. La descoberta va ser feta pel senyor Josep Pera i Queralt, director de l'empresa JETIC SL, propietària del terreny. Ràpidament es va informar al Museu de Terrassa de l'existència d'aquesta possible estructura arqueològica. Es va fer una primera valoració de la troballa i es va verificar que es tractava certament d'un vestigi arqueològic, per la qual cosa es va donar avis al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Aquest va fer ràpidament les gestions oportunes per tal que es realitzés una intervenció arqueològica amb caràcter d'urgència.¹

La intervenció arqueològica al jaciment de Can Ballarà va ser realitzada entre els dies 7 i 18 de novembre de 1994. El Servei d'Arqueologia del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya va assumir la realització de l'excavació, encarregant l'execució dels treballs al Servei d'Anàlisi Arqueològiques de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Morfologia i reompliment de l'estructura

L'estructura localitzada en terrenys de Can Ballarà es troba parcialment escapçada en la seva part superior per l'acció intensa i continuada de maquinària agrícola. D'altra banda els rebaixos efectuats en el terreny on es localitza l'estructura han provocat el seccionament de gran part d'aquesta. Així doncs, resta conservada menys de la meitat de la seva totalitat, que coincideix amb la secció N-S i el sector est (figura 2).

Està excavada en un estrat geològic de formació miocènica compost per diferents nivells de còdols, graves i sorres, amb un grau de cimentació poc important i una granulometria força variada. Aquest nivell d'una potència estratigràfica de 1,60 m identificada en la secció on s'excava l'estructura està cobert per una capa vegetal de 0,30 m on es situaven els antics conreus, formada per argiles de color marró vermellós barrejades amb sediments procedents del nivell geològic inferior (còdols).

Les restes d'aquesta estructura mesuren 1,42 m. de diàmetre màxim calculat i 1,60 m. d'alçada conservada. El

diàmetre conservat de l'obertura mesura 1,04 m. Aquestes dades permeten calcular un volum mínim de l'estructura de 1.885 litres. La forma és el·lipsoïdal amb el fons còncav o semi-còncav. La part superior de les parets deixen intuir l'inici d'un coll estret. Els nivells estratigràfics identificats al seu interior són tres:

Nivell I

Nivell de 0,45 m de potència estratigràfica, format per argiles plàstiques de color rogenc. A pesar de presentar una lleugera inclinació vers el nord sembla ser una deposició plana o aplanada. Es recolza directament en el fons de l'estructura, sobre la cota 265,25, perllongant-se fins a la cota 265,70-265,66 i entrant en contacte amb el nivell II d'inhumació.

Mostra gran quantitat d'intrusions, entre les que cal destacar restes d'argila rubefactada o cuita, la qual es barreja amb el sediment propi del nivell, alguns tovots aparentment escairats i 42 Bna² de diferents litologies (quars 28,5 %, sorrenca 26,1 %, carbonat 23,8 %, RMI 14,2 %, granit 7,1 %), entre les quals tenim 1 fragment de sorrenca alterat tèrmicament. Les seves dimensions oscil·len entre els 5 i els 25 cm. És precisament en el fons de l'estructura on queden agrupats els blocs de major volum, d'entre 10 i 25 cm. La resta s'emplaça de forma aleatòria en el nivell, barrejant-se entre els sediments que curullen l'estrat.

Es detectà també la presència de fauna, sobre la cota 265,62, agrupada sobre un mateix pla horitzontal. Aquesta queda localitzada en l'extrem oriental de la talla, formant una bossa d'entre 2 i 3 cm de potència i uns 50 cm de llargària que sembla adaptar-se al perímetre de l'estructura. S'han recuperat 65 porcions anatòmiques, de les que dues pertanyen a l'espècie *Bos taurus* i les 63 restants a *Ovicapri ND*. Aquestes últimes restes semblen pertànyer a un sol individu d'edat infantil.

El material ceràmic recuperat en el nivell es limita a 12 fragments de petit tamany, entre els quals destaquem un nombre mínim de 3 vasos, representats per 2 recipients probablement de perfil hemisfèric, parets lleugerament obertes i superfície allisada (làmina 1.1 i 1.2) i una gran tenalla de cos hemisfèric o cilíndric, base plana i acabat groller (làmina 1.5). Els fragments apareguts no semblen estar agrupats i es distribueixen de manera aleatòria en el rebliment del nivell.

En el fons de l'estrat i sobre la cota 265,25 hi localitzem les restes d'un primer inhumat, representat per un fragment de crani, el qual es recolza directament sobre la base de l'estructura.

Nivell II

Nivell d'entre 12 i 16 cm de potència estratigràfica, format per argiles plàstiques de color marró. Es recolza directament sobre el nivell I, situant-se a 1,40 m de la boca conservada de l'estructura, entre les cotes 265,70 i 265,82, en el centre de l'estructura, i les cotes 265,66 i 265,82, en el sector nord-oriental. Conté la inhumació primària individual successiva d'almenys 7 individus. Com l'anterior nivell, presenta certes intrusions que no difereixen gaire de les exhumades en l'estrat inferior.

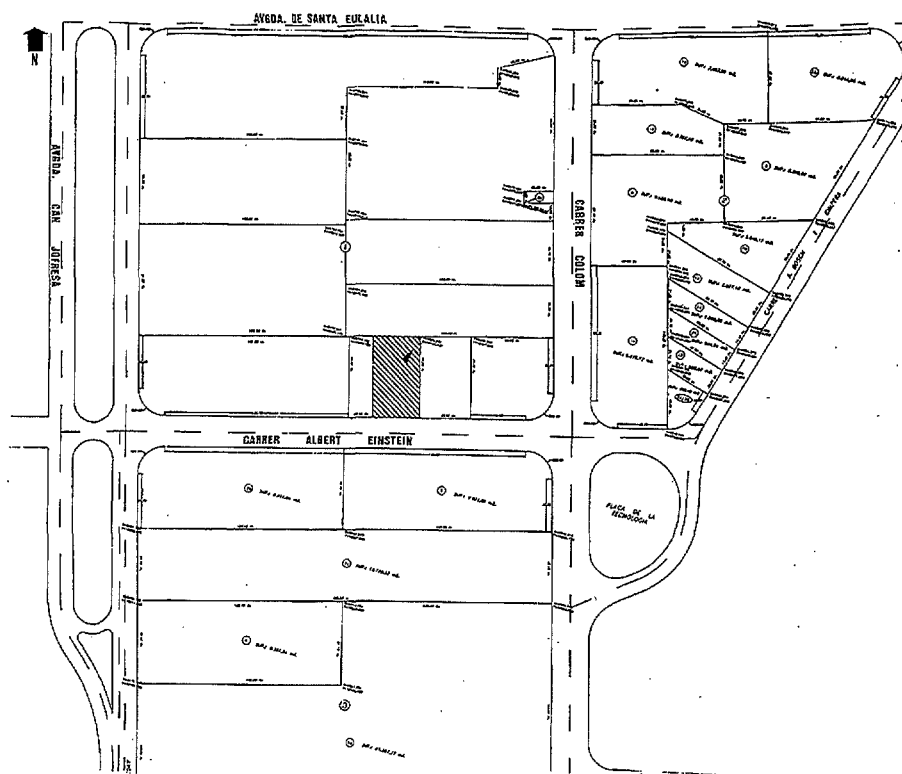

Figura 1. Localització del jaciment de Can Ballarà dins de la parcel·la núm. 18 del Polígon Santa Margarida II.

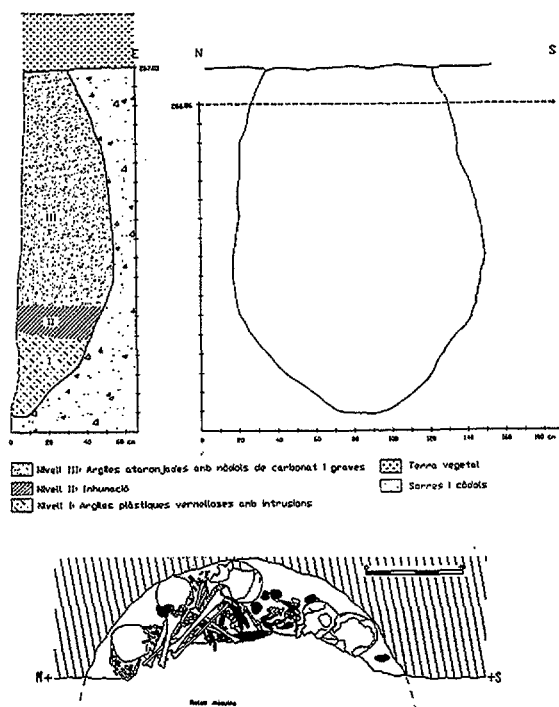
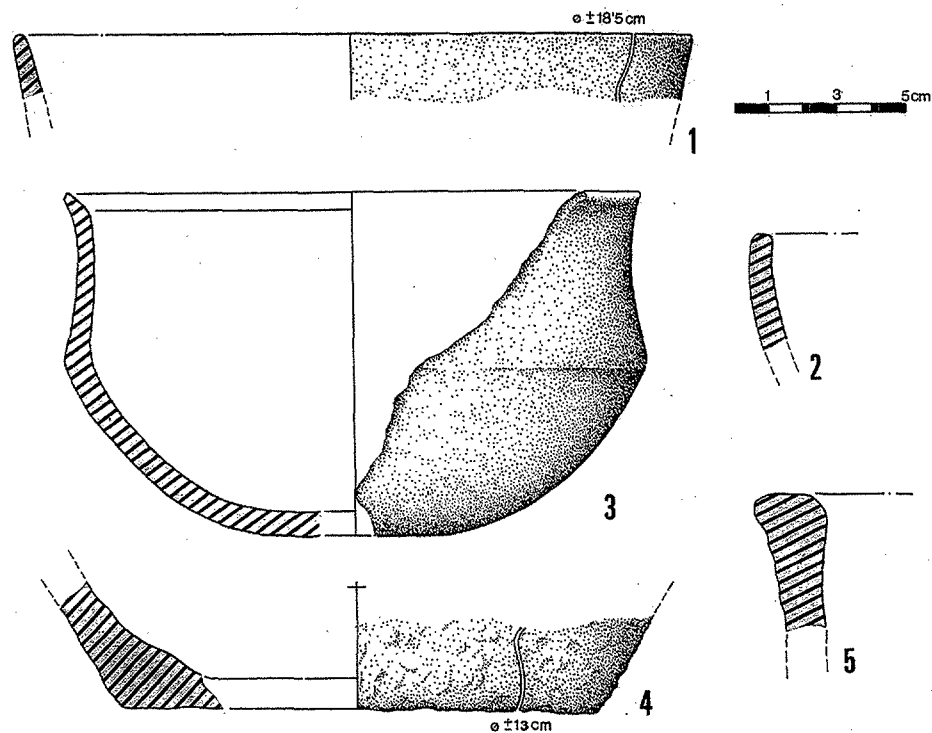

Figura 2. Perfil de l'estructura i planta del nivell d'inhumació.

Làmina 1. Restes materials localitzades en els nivells I (1, 2, 5) i II (3).

Destaquem la presència d'argila cuita barrejada amb el sediment propi del nivell. Localitzem 17 Bna de variades litologies (granit 29,4 %, sorrenca 23,5 %, quars 17,6 %, calcària 11,7 %, carbonat 5,8 %, esquist 5,8 %, RMI 5,8 %). Les seves dimensions oscil·len entre els 5 i els 20 cm. Aquests blocs es localitzen íntegrament en la talla superior de l'estrat, limitant per sobre amb el nivell III i recolzant-se directament sobre els inhumats. Estan disposades a nivell, formant una superfície plana força regular.

No es detecta presència de restes faunístiques, però cal destacar l'aparició d'abundant de microfauna intercalada entre els inhumats. S'han recuperat unes 250 restes pertanyents en la seva gran majoria a un ofidi, i restes de 3 microrossegadors i un quírdpter.

El material ceràmic exhumat en aquest nivell, es limita a 7 fragments de volum divers, entre els quals cal destacar la presència de les restes d'un vas, representat per una tassa o tují de perfil carenat, cos convex i base plana, de superfície brunyida (làmina 1.3). Com en l'anterior nivell, aquests fragments es disposen aleatòriament en el rebliment. Dintre d'aquest conjunt artefactual cal destacar la posició que ocupa la peça carenada, la qual es localitza parcialment sota el crani de l'individu IV. És l'únic element recuperat susceptible d'ésser considerat com a part íntegrament d'un aixovar funerari. La resta de fragments ceràmics poden

considerar-se, doncs, com a part íntegrament del rebliment que colmata els inhumats.

Nivell III

Nivell d'1,23 m de potència estratigràfica, situat entre les cotes 265,82 i 267,05 (boca de l'estructura). Es recolza directament sobre els blocs que localitzem en la superfície del nivell II. El sediment que rebleix aquest estrat és de composició heterogènia, està format per argiles de color taronja amb intrusions esporàdiques de nòduls carbonatats i graves procedents de la descomposició del sediment on s'excava l'estructura.

En aquest estrat no localitzem cap tipus de material arqueològic, tret d'alguns carbons emplaçats de forma dispersa en el conjunt del rebliment.

Estudi dels materials ceràmics

En línies generals, les superfícies, tant externes com internes, són allisades. Aquest acabat ve representat pel 77,5% de la totalitat del material ceràmic recuperat. Cal esmentar que molts d'aquests fragments, en el seu origen, podien presentar la superfície brunyida. Aquest fet sols es constata clarament en un 5% de les ceràmiques estudiades. D'altra banda, les superfícies d'acabat groller també es troben

representades, concretament en el 17% del total. Dins d'aquest conjunt cal destacar 2 peces que presenten pegots d'argila.

Descripció dels tipus ceràmics

Voldríem destacar, en primer lloc, dintre d'aquest escàs i fragmentari conjunt ceràmic, dos fragments de vora, probablement pertanyents a sengles vasos de perfil hemisfèric. Aquests constitueixen en general atuells de petit volum amb les superfícies allisades o bé brunyides. Els perfils solen ésser simples amb els fons generalment arrodonits. Les parets del vas poden ser rectes o bé tenir certa tendència a ser obertes. Les vores són rectes o bé lleugerament exvasades, rematades en llavis de tendència arrodonida. Poden incloure decoracions a base de mugrons i/o dobles mugrons superposats. Aquest tipus ceràmic es prodiga en els conjunts tant neolítics com calcolítics i perdura clarament durant l'Edat del Bronze, però amb el fons aplanat (Francès, 1993). Les formes representades a Can Ballarà (làmina 1.1 i 1.2) podrien assimilar-se a d'altres formes exhumades en jaciments propers del Bronze Inicial, com la cova de la Torre Negra a Sant Cugat del Vallès (Ten, 1982), la Bòbila Padró a Ripollet, la Bòbila Madurell a Sant Quirze del Vallès (Petit, 1986), el fons de cabana del Carrer Joan Ràfols de Santa Coloma (Martín i altres, 1981) i les Sitges de la UAB a Cerdanyola (Francès, 1993).

Les formes carenades també es troben representades a Can Ballarà (làmina 1.3). Aquests tipus ceràmics són ben característics del Bronze Mitjà, tot i que comencen a desenvolupar-se ja en el Bronze Antic, període on els tipus més senzills són freqüents. Els perfils carenats perduren fins a les fases inicials del Bronze Final. Trobem dos tipus bàsics: cassoles baixes de forma oberta i les característiques tasses o tupins de forma tancada. Presenten carenes tant altes com mitjanes i fons pla, encara que durant el Calcolític Final o el Bronze Inicial els fons poden ésser arrodonits o de tendència hemisfèrica. El perfil recuperat pot assimilar-se a d'altres formes recollides en jaciments de cronologia similar, com la Bòbila Madurell a Sant Quirze, la Bòbila Padró a Ripollet (Petit, 1986), el fons de cabana de Can Barba a Terrassa (Cuesta, 1983), la Cova del Frare a Matadepera (Martín i altres, 1981) i el jaciment de l'Institut de Batxillerat de Manlleu (Cruells i altres, 1989).

Les grans tenalles de forma hemisfèrica o de perfil cilíndric es troben representades per una vora (làmina 1.5) i un fragment de base plana (làmina 1.4). Aquest tipus genèric està integrat per grans recipients de forma hemisfèrica o cilíndrica, fons pla i vora recta o lleugerament reentrant. Els llavis són generalment curts, de gruix considerable, plans o de forma triangular. Les superfícies són allisades o brunyides. Tampoc no és estrany que aquestes formes presentin encastos de fang a la paret externa de la peça, la qual ha estat prèviament allisada. Aquests vasos amb la superfície externa recoberta per aplicacions de tous de fang, com és el cas dels fragments analitzats, són molt corrents en jaciments pertanyents a l'horitzó del Bronze Inicial del NE peninsular. Es tracta d'un tipus d'acabat de les superfícies dels vasos que té el seu inici a finals de l'Eneolític, encara que potser es podria situar en un moment més antic. El període de màxim esplendor coincideix amb el Bronze Antic i els inicis del Bronze Mitjà. *Els paral·lels més immediats els tenim a les*

Sitges de la UAB a Cerdanyola del Vallès (Francès, 1993), Can Roqueta a Sabadell (Boquer i altres, 1990), Can Soldevila III a Santa Perpètua de Mogoda (Costa i altres, 1982) i al jaciment de l'Institut de Batxillerat a Manlleu (Cruells i altres, 1989).

Descripció dels enterraments

A l'interior d'aquesta estructura es van recuperar diferents restes òssies corresponents a un mínim de 9 individus. Aquestes restes es trobaven principalment formant part d'un nivell sepulcral d'uns 20 cm de gruix, nivell II, en el qual es practicà la inhumació primària de tipus individual successiu d'almenys 7 individus (figura 2). A part de les restes humanes localitzades en aquest nivell, es van poder recuperar un fragment de crani situat al fons de l'estructura, nivell I, així com varis fragments corresponents a un altre crani, recuperats en superfície i que havien estat remoguts per la màquina excavadora que seccionà l'estructura.

La part anatòmica més ben representada és el crani, que ha estat l'element utilitzat per establir el número mínim d'individus dipositats a l'interior de l'estructura. Les altres restes corresponen principalment a la meitat superior del cos: vèrtebres, costelles i extremitats superiors. Només es troben documentades en dos casos les extremitats inferiors (en un d'ells molt parcialment). No s'ha recuperat cap fragment de pelvis, fet que dificulta la determinació del sexe dels individus en espera d'un estudi anatòmic més detallat. Pel que fa a l'edat dels diferents individus, en el moment actual només podem assenyalar la presència d'un esquelet infantil del que no es pot precisar exactament l'edat, un sub-adult menor dels 16 anys i quatre adults de més de 20 anys.

El fragment de crani localitzat al fons de l'estructura es trobava recolzat sobre la seva superfície endocraneana i presentava els plans de fractura amb concrecions carbonàtiques, fet que ens mostra que la fractura és antiga. No hi havien evidències de cap altra resta humana en aquest nivell. Resulta difícil fer una interpretació definitiva que expliqui la presència d'aquest fragment de crani al fons de l'estructura. En aquest sentit cal tenir en compte dues possibilitats:

- l'existència originària d'un enterrament primari a l'interior de la fossa que deuria haver patit una forta remoció, probablement amb motiu de la preparació de l'estructura per acollir les inhumacions del nivell II.

- presència de restes humanes abocades sense una intenció funerària precisa, producte de la neteja d'una estructura d'enterrament propera. D'aquesta manera les restes humanes no serien objecte de cap atenció específica, sinó que formarien part del reompliment contingut en el nivell, com qualsevol altra de les categories de material que acostumen a aparèixer en aquest tipus de fosses, és a dir, restes faunístiques, ceràmiques, restes d'aparell constructiu, etc.

Pel que fa al nivell d'inhumació superior, malgrat el grau d'arrasament produït per la màquina excavadora que provocà l'escassa representació d'alguns dels individus, sembla evident que hi havia una disposició intencionada de les restes esquelètiques. *Els cranis es trobaven majori-*

tàriament en contacte amb les parets de l'estructura, seguint una disposició radial. No sembla haver-hi una selecció dels ossos dipositats, ja que es trobaven representades (tot i que en diferents individus) totes les parts de l'esquelet humà a excepció de les pelvis. La gran majoria de les restes òssies recuperades es trobaven en connexió anatòmica, a excepció d'algunes falanges i ossos de les mans que només presentaven connexions parcials. Segons tots aquests indicis sembla força probable que els individus haguessin estat enterrats sencers, tot i que no podem manifestar-nos amb absoluta certesa en aquest sentit degut al fet que no es conserva la totalitat de l'estructura. Si aquesta hipòtesi fos certa, ens trobaríem davant d'un enterrament primari en el qual s'enterrarien un mínim de set individus, un al costat de l'altre, disposats, majoritàriament, de forma radial seguint el perímetre de l'estructura, amb els cranis en contacte amb les parets. El caràcter de simultaneïtat o no dels enterraments és difícil d'establir. Per una banda, no s'aprecien arraconaments d'ossos amb la finalitat de generar espai lliure per enterrar nous individus, ni es troben els esquelets un a sobre de l'altre (només hi ha superposicions molt puntuals), fets que indicarien clarament una diacronia temporal dels enterraments. Tanmateix, el sediment en què es localitzen les restes òssies és completament homogeni, i no es poden diferenciar capes de sediment entre les restes dels diferents individus que marcarien igualment una successió temporal. D'altra banda, l'elevat nombre d'individus representats i les diferències d'edat observades fan difícil sostenir un caràcter sincrònic de tots els enterraments. El més factible és suposar una successió dels enterraments en un espai curt de temps, sense descartar la possibilitat que alguns dels cadàvers fossin dipositats simultàniament.

Interpretació de l'estructura

L'estructura té dues lectures a nivell funcional, que en gran mesura es troben relacionades. La seva morfologia i el reblliment contingut en els nivells I i II ens duen a interpretar aquesta doble funcionalitat. Una primera funció d'emmagatzematge, que la vinculària amb un nivell d'habitació situat per sobre de la cota conservada (267'05), i una segona de caire funerari que reaprofitaria l'estructura per transformar-la en lloc d'enterrament.

La seva finalitat primera creiem que es lliga a la conservació d'excedents agrícoles. Aquesta primera funció, a manca d'altres elements, ve determinada per la pròpia morfologia de la fossa: forma el·lipsoidal de fons còncav o semi-còncav, volum proper als 2.000 litres i una fondària teòrica superior als 160 cm. Aquestes dimensions determinen també la previsió de la reserva emmagatzemada, ja sigui a mig o a llarg termini. Així doncs, la morfologia determina en gran part que definim l'estructura, almenys en un primer moment, com a sitja d'emmagatzematge.

Aquesta fossa presenta una tipologia similar i una funcionalitat paral·lela a estructures d'altres jaciments de períodes cronològics molt diversos (del Neolític Antic al Bronze Final), la funció de les quals s'ha vingut definint també com sitges o estructures d'emmagatzematge. Dintre del moment cronològic que ens ocupa, Bronze Inicial, els paral·lels més significatius els tenim representats en jaciments propers com les Sitges de la UAB (E-20, E-25 i

E-35) a Cerdanyola del Vallès (Francès, 1993), Can Roqueta (E-1) a Sabadell (Boquer i altres, 1990), Can Soldevila V a Santa Perpètua de Mogoda (Costa i altres, 1982), Bòbila Madurell (E-38) a Sant Quirze del Vallès (Martín i altres, 1988) i Bòbila Padró a Ripollet (Marcet i altres, 1985).

Per l'estat de conservació en què es troba l'estructura, sembla molt possible pensar que aquesta no va estar gaire temps buida, un cop finalitzada la funció per la qual va ésser inicialment concebuda. Aquest fet es dedueix a partir de dues dades prou definidores. D'una banda, les parets romanen pràcticament intactes, tret de l'obertura escapçada en època moderna, i d'altra banda no localitzem en els nivells excavats indicis del deteriorament posterior a l'abandonament de l'estructura, com restes de paret caiguda. En aquest sentit cal que destaquem, però, que en el farciment del nivell III s'hi barregen esporàdicament, sense cap concentració evident, graves procedents de la descomposició del sediment on s'excava l'estructura. De tota manera tampoc no creiem que aquest fet s'hagi d'interpretar com una acció d'erosió natural, posterior a la utilització de l'estructura com a fossa funerària. Hem de concloure que no identifiquem en cap de les fases d'amortització restes d'una deposició natural producte del pas del temps entre els diferents moments d'utilització de l'estructura.

En línies generals aquestes estructures d'emmagatzematge se situen a les vessants inclinades més assolellades i en les zones planeres dels turons ocupats, per tal d'afavorir l'escolament de l'aigua i prevenir problemes derivats de la humitat, fet evidenciat en jaciments com les Sitges de la UAB a Cerdanyola del Vallès (Francès, 1993), la Bòbila Padró a Ripollet (Marcet i altres, 1985), Can Roqueta a Sabadell (Boquer i altres, 1990) i Sant Pau del Camp a Barcelona (Granados i altres, 1993). La fossa localitzada a Can Ballarà es situa en aquest mateix context geogràfic, en la cota superior d'una àmplia elevació de 272 m d'altitud. Apareixen agrupades i en número reduït en la majoria dels casos. Aquest fet fa pensar en ocupacions temporals del mateix indret per grups amb un sistema d'explotació pràcticament lineal des del Neolític Final al Calcolític (Martín, 1982).

Les estructures d'emmagatzematge per si soles impliquen una certa voluntat de manteniment d'excedents a llarg termini i per tant la relativa permanència de l'hàbitat. El contingut del nivell I de l'estructura excavada (argila cuïta, tovo, blocs, carbons, restes de fauna i ceràmica) fa que sigui inevitable associar-la a un assentament de les característiques abans esmentades, possiblement format per cabanes fetes amb materials peribles.

A més d'aquesta primera funció d'emmagatzematge, podem relacionar l'estructura amb una activitat secundària de caire funerari. Aquesta funció és evidenciada per l'aparició de restes de 7 inhumats, situats al nivell II i restes d'un altre individu, emplaçat en el fons de la fossa. S'ha de dir que aquesta darrera aplicació, està àmpliament documentada en jaciments propers, entre d'altres Can Bosch de Basea a Terrassa (Palet i Barba, 1915-20), Bòbila Madurell (D-14) a Sant Quirze del Vallès (Martín i altres, 1988) i Can Soldevila III a Santa Perpètua de Mogoda (Costa i altres, 1982).

Interpretem els tres nivells exhumats com a part de l'enterrament identificat. El primer nivell, d'una potència estratigràfica de 0'45 m, es recolza sobre la cota 265,25 (fons de l'estructura) i arriba fins la cota 265,70-265,66, tot formant una superfície plana o aplanada. El contingut d'aquest nivell, tot i ser característic del reompliment de les anomenades fosses de deixalles (argila cuita, tovot, blocs, carbons, restes de fauna i ceràmica), pensem que no cal relacionar-lo amb un procés parcial de tipus secundari que reaprofiti l'estructura com abocador. Així doncs interpretem aquest estrat com a part integrant de l'enterrament practicat amb la finalitat d'aixecar el nivell de suport dels inhumats. D'aquesta manera, s'ampliaria la superfície d'enterrament en un espai circular d'1,5 m de diàmetre i una àrea de 4,7 m², capaç d'abastar tots els inhumats i possibilitar un accés millor.

Identifiquem aquest primer nivell, junt amb el III (que tractarem posteriorment), com un sistema íntimament relacionat amb l'adequació funerària de l'estructura. Aquest sistema no sembla ser recurrent en el ritual d'enterrament explicat, donat que els paral·lels immediats mostren la col·locació dels inhumats recolzant-se directament en el fons de la fossa. Cal destacar, però, un referent similar localitzat en el jaciment de Pou Nou (E-5) a Olèrdola (Alt Penedès), on s'identifiquen 2 estrats de 24 cm de potència estratigràfica: nivell I (format per argiles plàstiques, pràcticament estèril) i nivell II (format per cendres i argiles, amb presència de fauna i elements ceràmics), situats per sota d'un nivell d'inhumació, els quals són interpretats com una deposició accidental de tipus natural i cultural respectivament (Mestres i Socias, 1993).

Tot i això, sense excloure aquesta interpretació, cal no descartar la possibilitat que aquests dos nivells corresponguin a una deposició relacionada amb una intencionalitat similar a la interpretada per el nivell I de Can Ballarà.

En línies generals, es constata en aquests tipus d'enterraments una clara intenció de consolidar les inhumacions practicades. Així tenim que en l'Institut de Manlleu (IM-6), a Osona, els morts es situen en el fons de l'estructura per sota d'un llit de rierencs i fragments de molí disposats a manera de protecció (Cruells i Molist, 1990: 66), a Can Soldevila III les restes dels inhumats es troben, així mateix, sota un nivell de blocs (Costa i altres, 1982: 20). A Can Ballarà, aquesta intencionalitat ve documentada no solament pel nivell I, sinó per la talla superior del nivell on es situen els inhumats. Aquesta talla mostra tot un seguit de blocs, disposats sobre la mateixa cota formant una superfície plana força regular. Aquest conjunt de pedres segella l'enterrament, situat immediatament per sota, donant pas al nivell III que tanca i inutilitza definitivament la fossa.

Aquest tercer nivell de composició heterogènia, format per argiles taronges amb intrusions esporàdiques de nòduls carbonatats i graves, l'hem d'inscriure, com ja s'ha explicat, dins del procés d'adequació i consolidació de l'estructura com a fossa d'enterrament. D'altra banda, com en les fosses de deixalles, l'amortització total de l'estructura pot esdevenir una necessitat imperant per tal de fer transitable la superfície ocupada.

El tipus d'enterrament que reutilitza esporàdicament les estructures d'emmagatzematge com a espais sepulcrales

Estructura de Can Ballarà 1. Nivell d'inhumació.

se'ns mostra com una alternativa cada cop més comú dins de la diversitat funerària constatada entre el Calcolític i el Bronze Mitjà. La seva localització es restringeix en l'actualitat a les comarques del Vallès Occidental, Osona, Alt Penedès i les Garrigues, en medis geogràfics i geològics força similars (Boquer i altres, 1990).

És coetani als àmbits megalítics d'arquitectura complexa, com el Collet de Can Gurri a Vallromanes i Can Gol I a La Roca del Vallès, i d'arquitectura simple, com les cambres del Mas Clamí i el Gavatx a Castellterçol, Can Planes i la Cabana del Moro a La Roca del Vallès i Castellruf a Santa Maria de Martorelles. Aquest ritual també seria contemporani als enterraments en cova, com la Torre Negra a Sant Cugat del Vallès, la Cova de les Madrigueres a Bigues, Cova de l'Endal a Gallifa i la Cova de Solanes a Caldes de Montbui-Sant Feliu de Codines (Petit, 1990).

Tantmateix, se'ns mostra també coetani a l'enterrament en fossa, com la sepultura de Can Castellví a les Planes. Aquesta fossa es va situar inicialment dins la Cultura dels Sepulcres de Fossa (Neolític Mitjà); posteriorment la datació absoluta donà un resultat de 3470-120 BC, equivalent a 1520 aC. D'aquesta manera pot situar-se a finals del Bronze Antic (Muñoz, 1971). Un altre exemple el tenim a la possible necròpolis de Can Coll a Cerdanyola del Vallès. Els materials recollits en superfície donen una cronologia propera al Bronze Inicial (Barrial i Francès, 1993). També en fossa, tenim l'enterrament de la Bòbila Bonastre a Martorell. Es tracta d'un sepulcre col·lectiu amb accés en pou, cambra circular i sostre en forma de casquet esfèric. Conté un total de 10 inhumats, atribuïbles cronològicament a un moment avançat del Neolític Mitjà o a una fase incipient de l'edat del Bronze Inicial (Ripoll i altres, 1962). Dins d'aquest grup, tenim l'enterrament de Can Filua a Santa Perpètua de Mogoda, situable entre el Calcolític i el Bronze Mitjà, es tracta d'una estructura d'enterrament complexa formada per un accés en pou circular i cambra lateral absidal situada al mateix nivell que la base del pou; conté 14 enterraments primaris successius (Martí i Pou, 1995). També existeix un exemple d'enterrament individual infantil en fossa i nínxol (E-29), localitzat al jaciment del Pla de la Bruguera-Centre de Distribució SONY a Castellar del Vallès (Clop i altres, 1993).

En general, els enterraments localitzats en estructures d'emmagatzematge reaprofitades, com el de Can Ballarà, tot i que han estat interpretats com a estructures funeràries de tipus secundari (Mercadal, 1990; Cruells i Molist, 1990), poden presentar inhumacions tant en posició primària com secundària. Cal inscriure en el primer grup Can Soldevila III a Santa Perpètua de Mogoda, on aparegué un enterrament parcial en estat de conservació molt deficient, corresponent a una dona. Es trobava amb les cames doblegades i els braços alçats per sobre el crani, dins una fossa de tipus circular; acompanyant la inhumació s'identificà una gerra de parets rectes col·locada cap per avall i diverses restes faunístiques pertanyents a un cànid (Costa i altres, 1982). També cal incloure en aquest apartat alguna de les fosses (identificades com possibles sitges) aparegudes en el jaciment de la Bòbila Madurell-Serrat de Can Feu a Sant Quirze del Vallès, com per exemple la fossa D-22, on es documentà la presència d'un enterrament in-

fantil, o la fossa D-61 on es localitzaren dos individus, un adult i un infant d'entre 11 i 12 anys (Martín i altres, 1988; Mercadal, 1990). Cal destacar també dins d'aquest primer grup amb inhumacions primàries l'enterrament de Can Bosch de Basea a Terrassa, situable cronològicament entre el Calcolític i el Bronze Antic. Aquesta fossa presentava restes de 6 o 7 morts, inhumats en una estructura interpretada com una sitja de volta esfèrica i fons pla, junt amb bona quantitat de terrissa i diversos elements atribuïbles a l'aixovar (Palet i Barba, 1915-20; Petit, 1990).

Fora de l'àmbit vallesà trobem tres exemples que mostren aquest tipus de manifestació funerària. L'estructura E-5 de Pou Nou a Olèrdola (Alt Penedès), la qual presenta un enterrament col·lectiu de tipus primari format per 2 subadults i un adult femení, més restes de l'aixovar funeràri (Mestres i Miret, 1988; Mestres i Socias, 1993). Els enterraments apareguts a l'estructura IM-6 del jaciment de l'Institut de Batxillerat de Manlleu (Osona), on s'identifiquen dos inhumats, un de sexe masculí d'entre 30 i 50 anys, i un jove d'entre 16 i 22 anys, de sexe indeterminat probablement una dona. Una datació realitzada sobre els ossos de 3690-120 BP, equivalent a 1740-120, que situa l'enterrament entre el Calcolític i el Bronze Antic (Cruells i Molist, 1990). D'altra banda al jaciment de Minferri a Juneda (les Garrigues) es localitzà una estructura que contenia restes d'almenys 5 infants, tres dels quals estaven en posició primària i els dos restants en posició secundària (Llussà i altres, 1990).

Dins del grup d'inhumacions de caràcter secundari trobem les fosses agrupades dins els sectors A i B del jaciment de la Bòbila Madurell a Sant Quirze del Vallès, on es localitzen fosses profundes amb deixalles de tipus divers en les quals hi ha ossos humans aïllats o en connexió barrejats amb el sediment, un exemple clar el tenim en la fossa D-14, on aparegueren ossos pertanyents a tres individus de 20, 13-14 i 15-17 anys, disposats de forma eventual, barrejats en el rebliment contingut en la fossa (Martín i altres, 1988).

El jaciment de Can Roqueta a Sabadell també mostra aquest tipus d'inhumació clarament secundària. D'aquesta manera, a l'estructura E-4 apareixen en el fons de la fossa i barrejades amb el sediment les restes de 2 inhumats sense connexions anatòmiques evidents. No presenta aixovar (Boquer i altres, 1990).

Dins d'aquest conjunt d'enterraments considerats com a secundaris també s'han d'incloure les restes no recuperades localitzades en una de les 3 sitges de morfologia piriforme de la Bòbila d'en Padró (Cal Forcaire) a Les Franqueses (Marcet i Petit, 1985), o potser la inhumació localitzada a Sant Pau del Camp a Barcelona, atribuïble al Bronze Antic, on es documenta un individu dipositat al fons d'una sitja, amb total absència d'aixovar i sense que mostri col·locació intencionada (Granados i altres, 1991-92). S'ha de dir que en moltes d'aquestes estructures es constata una selecció d'algunes parts del cos. Aquest procés secundari queda reflectit ja en un moment del Neolític Final a la Cova 120, però la selectivitat de fet no resulta especialment evident fins al Calcolític i el Bronze Antic Mitjà.

A partir dels casos documentats fins ara, s'evidencia la variabilitat respecte al nombre d'individus i al tipus de ritual representat en aquestes estructures funeràries.

L'enterrament documentat a Can Ballarà se'ns mostra dins d'aquest conjunt, com un cas excepcional en quant al nombre d'individus enterrats, ja que s'han recuperat restes d'almenys 9 inhumats.

Conclusions

L'estructura excavada a Can Ballarà (Terrassa), com ja hem argumentat, té dues lectures a nivell funcional, que en gran mesura es troben relacionades. Una primera funció, interpretada a partir de la morfologia de la propia estructura, definiria molt possiblement la fossa com a sitja d'emmagatzematge. Aquesta afirmació pot ser vàlida si tenim en compte les hipòtesis establertes per altres investigadors quant a la interpretació d'estructures semblants a d'altres jaciments de cronologia similar: Sitges de la UAB (Francès, 1993), Can Roqueta (Boquer i altres, 1990), Can Soldevila III-V (Costa i altres, 1982), Bòbila Madurell (Martín i altres, 1988) i el jaciment de l'Institut de Manlleu (Cruells i altres, 1990).

La segona funció, interpretada a partir de la inhumació documentada en el nivell II, definiria un segon moment d'utilització de l'estructura com a lloc d'enterrament. D'aquesta manera relacionariem l'estructura amb una activitat secundària de caire funerari, activitat documentada en jaciments com Can Roqueta (Boquer i altres, 1990), Can Soldevila III (Costa i altres, 1982), Bòbila Madurell (Martín i altres, 1988; Mercadal, 1990), Institut de Manlleu (Cruells i altres, 1989; Cruells i altres, 1991), Pou Nou (Mestres i altres, 1993) entre d'altres.

El conjunt artefactual cronològicament datable situa l'estructura en un horitzó cultural del Bronze Inicial (Bronze Antic-Mitjà). A partir de les dades extretes de l'escàs i fragmentari conjunt ceràmic, és palès que ens trobem davant d'una estructura situable cronològicament tant en el Bronze Antic (1800-1500 aC) com en el Bronze Mitjà (1500-1300/1200 aC). Aquesta cronologia relativa cal contrastar-la mitjançant una datació absoluta.

D'altra banda, el tipus d'estructura en fossa retallada en el substrat geològic i reutilitzada de forma secundària com a lloc d'enterrament resulta cada cop més comú dins una cronologia situable entre el Calcolític i el Bronze Mitjà. En aquest sentit, l'enterrament documentat a Can Ballarà, contribuirà sens dubte a ampliar els coneixements aportats per d'altres investigadors sobre aquest ritual específic d'enterrament dins del marc crono-cultural dels inicis de l'Edat del Bronze.

NOTES

- 1.- Volem agrair l'ajut donat pel Museu de Terrassa, a través del seu responsable d'arqueologia senyor Antonio Moro, i molt especialment la col·laboració d'en Josep Piera i Queralt, que ens donà totes les facilitats per poder realitzar el treball de camp. També voldríem agrair l'assessorament d'en Joan Francès i Farré en l'estudi dels materials.
- 2.- Bna = base natural, segons el Sistema Lògic Analític (Mora i altres, 1992).

BIBLIOGRAFIA

BOQUER, S.; GONZÁLEZ, L.; MERCADAL, O.; RODON, T.; SÁENZ, L. (1990), «Les estructures del Bronze Antic-Bronze Mitjà al jaciment arqueològic de Can Roqueta (Sabadell, Vallès Occidental)», *Arraona*, núm. 7, III època, tardor 1990, Sabadell, pàgs. 9-25.

- BORDAS, A.; DÍAZ, J.; POU, R.; PARPAL, A.; MARTÍN, A. (1994), «Excavacions arqueològiques 1991/92 a la Bòbila Madurell-Mas Duran (Sant Quirze del Vallès, Vallès Occidental)», *Tribuna d'Arqueologia 1991-1992*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- COLOMINAS, J. (1953-54), «El dolmen de Mas Clami», *Ampurias*, núms. 15-16, pàgs. 333-334.
- COSTA, F.; i altres (1982), «El jaciment prehistòric de Can Soldevila. (Santa Perpètua de Mogoda)», *Fulls d'Arqueologia i Història de Santa Perpètua de Mogoda*, Publicacions del Museu Municipal de Santa Perpètua, pàgs. 9-48.
- CRUELLES, W.; i altres (1989), «L'institut de Manlleu (Osona). Un nou jaciment del Bronze Antic. Nota preliminar», *Cypsela*, núm. 7, pàgs. 21-34.
- CRUELLES, W.; MOLIST, M. (1990), *Un poblat a l'aire lliure de fa 4.000 anys. El jaciment de l'Institut de Batxilerat de Manlleu (Osona)*, Museu de Manlleu.
- CUESTA, F. (1983), «Un fondo de cabaña de la Edad del Bronce en Can Barba. Terrassa», *Arraona*, 2a època, núm. 16, Sabadell, pàgs. 17-59.
- CURA, M. (1974), «Un enterramiento en Solsona perteneciente al Bronce Antiguo», *Pyrenae*, núm. 10, pàgs. 22-27.
- FRANCÉS, J. (1991), «La cabana del bronze final de can Bertran, Cerdanyola del Vallès, Vallès Occidental», *Limes*, núm. 2, pàgs. 29-41.
- MARÇET, R.; PETIT, M. A. (1985), «Assentaments d'habitació a l'aire lliure de la comarca del Vallès. Del Neolític al Bronze Final», *Estudios de la Antigüedad*, núm. 2, Publicacions de la UAB, Bellaterra, pàgs. 93-133.
- MARTÍ, M.; POU, R., (1985), «Les estructures prehistòriques del jaciment de Can Filua, Santa Perpètua de Mogoda (Vallès Occidental)», *Limes*, núm. 4.
- MARTÍN, A. (1980), «Avance de los resultados obtenidos en las excavaciones de la Cova del Frare (Matadepera, Barcelona)», *Arraona*, núm. 10, Sabadell, pàgs. 37-54.
- MARTÍN, A.; IBÁÑEZ, G.; MARTINES, A. (1981), «Análisis del material arqueológico del fondo de cabaña de Juan Ráfols (Santa Coloma de Gramanet)», *Puig Castellar*, 3a època, núm. 4, pàgs. 119-137.
- MARTÍN, A.; GUILAINE, J.; THOMMERET, J. i Y. (1981), «Estratigrafia y dataciones C-14 del yacimiento de la Cova del Frare de Sabt Llorenç de Munt (Matadepera, Barcelona)», *Zephyrus*, núms. 32-33, pàgs. 101-111.
- MARTÍN, A.; MIRET, J.; BLANCH, R. M.; ALIAGA, S.; ENRICH, R.; COLOMER, S.; ALBIZURI, S.; BOSCH, J. (1988), «Campanya d'excavacions arqueològiques 1987-88 al jaciment de la Bòbila Madurell-Can Feu (Sant Quirze del Vallès, Vallès Occidental)», *Arraona*, núm. 3, III època, tardor 1988, Sabadell, pàgs. 9-23.
- MARTÍN, A. (1990), «El neolític i el calcolític al Vallès», *Limes*, núm. 0, pàgs. 10-22.
- MAYA, J. L. (1982), «Asentamientos al aire libre en la Cataluña occidental. Bases para el reconocimiento de un horizonte bronce antiguo-reciente», *Ilerda*, núm. 43, pàgs. 145-151.
- MAYA, J. L. (1992), «Calcolítico y Edad del Bronce en Cataluña», a *Aragón / Litoral Mediterráneo: Intercambios culturales durante la Prehistoria*, publicació núm. 1.302 de la Institución Fernando el Católico, Diputación de Zaragoza, Saragossa, pàgs. 515-554.
- MESTRES, J. (1980), «El sepulcre megalític de Mas Pla (Valldosera). Querol, Tarragona», *Pyrenae*, núms. 15-16, pàgs. 125-142.
- MESTRES, J.; SOCIAS, J. (1993), «Pou Nou: un assentament de l'Edat del Bronze a la plana penedesenca (Olèrdola, Alt Penedès)», *Olerdulae*, Vilafranca del Penedès, any XVIII, Gener-Desembre 1993, pàgs. 45-120.
- PALET I BARBA, D. (1915-20), «Un enterrament de la primera Edat del Bronze a Terrassa», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, vol. VI, Barcelona, pàg. 538.
- PETIT, M. A.; ROVIRA, J. (1980), «El jaciment arqueològic de la Cova Verda i alguns problemes del Neolític i l'Edat del Bronze a Catalunya», *Quaderns de Treball*, núm. 3, Institut de Prehistòria i Arqueologia de la Diputació de Barcelona, Departament de Prehistòria i Arqueologia de la Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona.
- PETIT, M. A. (1986), *Contribución al estudio de la Edad del Bronce en Cataluña: Comarcas del Moianès, Vallès Oriental, Vallès Occidental, Maresme, Barcelonès y Baix Llobregat*, Tesi Doctoral, Facultat de Filosofia i Lletres, UAB.
- PETIT, M. A. (1990), «Les primeres etapes de l'Edat de Bronze al Vallès», *Limes*, núm. 0, Publicacions del CRAC, Cerdanyola, pàgs. 22-33.
- RIPOLL, E.; CLOPAS, I. (1962), «Sepulturas neolíticas en la «Bòbila Bonastre» de Martorell», *Ampurias*, núm. 24.
- ROVIRA, J. (1977), «Notas sobre las cavidades sepulcrales de la Edad del Bronce en Cataluña», *Cypsela*, núm. 2, pàgs. 49-53.
- VIVES, E. (1982), «Estudi antropològic de les restes òssies de la necròpoli de Can Soldevila», *Fulls d'Arqueologia i Història de Santa Perpètua de Mogoda*, Publicacions del Museu Municipal de Santa Perpètua, pàgs. 49-54.